

2020 / Vol:6, Issue:24 / pp.389-396

REVIEW ARTICLE

Arrival Date : 27.01.2020

Published Date : 10.03.2020

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.281>

Reference : Bingöl, O. (2020). "Tarihi, Siyasal ve Bilimsel Bir Tanık Olarak Sosyoloji: Osmanlı İmparatorluğu Örneği", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(24): 389-396

TARİHİ, SİYASAL VE BİLİMSEL BİR TANIK OLARAK SOSYOLOJİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖRNEĞİ

SOCIOLOGY AS A HISTORICAL, POLITICAL AND SCIENTIFIC WITNESS: THE OTTOMAN EMPIRE CASE

Dr. Öğretim Üyesi. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Uygulamalı Sosyoloji, Gümüşhane/TÜRKİYE.

ÖZET

Sosyolojinin öteden beri tarih ve siyasetle ilgisi vardır. Kültürel bir bilim olarak sosyoloji bu ikisine ilişkin gelişmelere hem şahit olmakta hem de onlarla etkileşimler kurmaktadır. Sosyolojinin siyasetle arasındaki alışverişler önemli bir tarihi gerçeklikken, söz konusu durum, bilimsel açıdan daha tartışılmalı durmaktadır. Bunun açık örneklerinden birine Osmanlı İmparatorluğu'nda rastlanmaktadır. İmparatorluğun yakın tarihi ve siyaseti ile sosyolojisinin gelişimi, kurumsallaşması ve işlevleri arasında direkt bağlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Siyaset, Bilim, Sosyoloji, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

Sociology has been long associated with history and politics. Sociology as a cultural science both witnesses the developments of history and politics and interacts with them. While the relation between sociology with politics is an important historical reality, the situation remains scientifically controversial. One of the clear examples of this is encountered in the Ottoman Empire. There are close links between the late history and politics of the Ottoman Empire and the development, institutionalization and functions of sociology.

Keywords: History, Politics, Science, Sociology, Ottoman Empire.

1. GİRİŞ

Bu makale üç büyük disiplin çerçevesinde kaleme alınmıştır. Tarih, siyaset ve sosyolojinin kesişiminden oluşan çalışmanın temel perspektifini Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile olan genel ilişkileri ve karşılaştırmaları oluşturmaktadır. Söz konusu bakış Osmanlı Devleti'ndeki sosyolojiyi anlamaya yardım ederken Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı sosyolojik mirasa da açıklık kazandırmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu uzun süre büyük ve güçlü bir devlet yapılanması olarak var kalmıştır. İmparatorluğun tarihe karışacağına sinyalleri yandığında Avrupa'da ciddi bir yükseliş yaşanmaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti gerileme ve yıkılma sürecini yavaşlatmaya çalışırken Avrupa kendi gücüne ve ilerleyişine hız katma yarışındadır. Bu esnada iki tarafın şahit olduğu tarihsel denk gelimlerden biri ise sosyolojinin doğuşudur. 19. yüzyılda Avrupa kendini adeta yeniden yaratır ve dünyaya dayatırken, Osmanlı Devleti de yok olmamak uğruna eş zamanlı olarak sosyolojiye sarılmışlardır. Bu tarihsel gerçekliklerinden ötürü Avrupa ile Osmanlı Devleti'nin sosyolojik reçeteleri birbirinden başkadır.

Sosyoloji bilimi açısından iki taraf arasındaki farklılığın bir diğer yüzü Avrupa sosyolojisinin kendine has, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyolojinin ise Batı orjinli oluşudur. Söz konusu ayrım birtakım tarihi, siyasal ve kültürel sebeplerden kaynaklanmaktayken bu farkın yarattığı başlıca sonuç İmparatorlukta yürütülen sosyolojinin özgünlüğünü tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla bu makale,

dönemin konjonktürünü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu dikkate alarak Osmanlı Devleti'ndeki sosyolojinin genel özelliklerini okumaktadır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMANIN KISA TARİHÇESİ

Osmanlı İmparatorluğu dini, coğrafi konumu ve geleneksel yapısı itibariyle tarihte bir döneme kadar Doğu'ya Batı'dan daha yakın durmuştur. İmparatorluk, Batıdan şüphesiz habersiz olmamakla birlikte Doğu'yla daha güçlü ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler Osmanlı Devleti'nin bilim tarihinde de açıkça görülmektedir. Demir, imparatorluğun Fatih döneminden başlayarak 18. yüzyıla kadar süren bilimsel gelişimini 1. ve 2. dönemler olarak adlandırmaktadır. Devletin "1. döneminde... esasen 'matematiksel bilimlerin' ışığı parlamıştır... 2. dönemde... bir yandan siyaset felsefesi ile ahlak felsefesi ve diğer yandan ise bu türden felsefi etkinliği destekleyen tarih ve coğrafya bilimleri öne çıkmaya başlamıştır."(Demir, 2010: 218)

Batı'nın bilimsel, teknik ve ekonomik alanlardaki büyük atakları henüz gerçekleşmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu Doğuyla kurduğu güç dengelerinde ağır basan pozisyondaydı. Öyle ki "Osmanlı'nın tarih içinde yüklenmiş olduğu görev, Doğu uygarlıklarının savunuculuğu ve koruyuculuğudur... Osmanlı'nın bu başarısı önünde Batı yeni çözüm yolları aramış ve yeni ticaret yolları ile Osmanlı ile karşılaşmadan, Osmanlı'yı dolanarak Doğu'ya ulaşmayı başarmıştır. O tarihten bu yana artık Osmanlı'nın dışında düzenlenen Doğu-Batı ilişkisi söz konusudur."(Sezer, 2006: 158) Bu durum, Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren bazı iç ve dış gelişmeler periyodunda olgunlaşmıştır. Söz konusu gelişmelerden ilki devletin kendi iç yapısı ve sorunlarıyla alakalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, tarihi Bizans'ı yurdundan ettiği dönemden itibaren genişleme politikası izlemiş ve bunda başarılı olmuştur. Özellikle askeri ve politik bakımlardan güçlü olan devlet, bilimsel alanda da geride kalmamıştır. Bununla beraber imparatorluk, gücünü korumak ve yaymak uğruna "toprak kazanımını" daima önde tutmuştur. Bu öncelik, hâkimiyet sağlanan yerlere nicelik eklemiş fakat kazanılan toprakları zamanla sanki bir "harita genişlemesi"ne benzetmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, egemenliğine kattığı yerlerin yaşayanlarına kültürel baskılar ya da dönüştürme politikaları uygulamazken, oralardan alınabilecek yeniliklere de çok hevesli görünmemiştir. Öte yandan Anadolu halkına karşı ilgisizliğe kayabilen tavrını da bozmayan imparatorluğun bu toplu durumu, Avrupa'da başlayan milliyetçilik akımlarıyla birleşince devlette birlik ve bütünlük sorunlarına yol açmıştır. Böylece ekonomisi, toplumsal dokusu ve bunları çekip çevirmesi gereken siyasal teşkilatı gittikçe zorlanmaya başlayan bir devlet çehresi ortaya çıkmıştır.

Kısacası Osmanlı Devleti Doğu'ya veya Batıya doğru genişlerken aynı zamanda yıpranmaya da başlamıştır. Devletin bu durumu yükseliş devrini takiben yaşanmış ve o dönemden sonra imparatorluk, Batı ile temasları artmasına karşın yüzünü daha çok taht çekişmeleri, ordudaki düzensizlikler veya toplumsal sorunlar gibi iç meselelerine çevirmiştir. Diğer ifadeyle "16. ve 17. yüzyıllar boyunca Osmanlı yöneticileri Batı'yı tanımak istememekten veya onun ileriliğini kabul edememekten çok, devlet ve toplum örgütlenmesinin dayattığı yapısal problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır."(Metin, 2010: 38) Dolayısıyla Timur'un (2001: 286) toprak, ordu ve vergi, Sezer'in (2006: 149) ise askeri ve dini örgütler olarak kabul ettikleri devletin asli unsurlarındaki/yapılarındaki bozukluklar, imparatorluğu ilk elden bu konularla ilgilenmeye zorlamıştır.

Yaşanan problemler daha çok askeri kanata bağlandığından aranan çareler de öncelikle buraya kaydırılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti, askeri yapısını ve ordusunu, o zamanın en ilerisi kabul edilen Batıya göre yenilemeye çalışmış ve bu çalışmalar zamanla hemen her alana yayılmıştır (Sezer, Eğribel, Özcan, 2016: 9). İşte Batılılaşma, Batıcılaşma ya da Türklerin Batılılaşması denen süreç bu dönemde gelişmeye başlamıştır. Daha sonra Türkiye'de de açıkça görülen Asker-Batı-Modernleşme üçlüsünün muhtemelen böyle temel kazandığı burada bir nüans olarak vurgulanmalıdır.

Ne var ki III. Selim'den itibaren orduda başlayan Batılı tarzdaki askeri hamleler yetersiz kalmıştır. Devlet yine de geri adım atmamış, askeri alandaki kural ve teknikleri Batıdan almaya devam etmiştir. Orduya bunları öğretecek olan askerler bile Batıdan getirilmiştir. Buna rağmen Batı'ya karşı yapılan savaşların başarılarında bir artış görülmemiştir. Hatta bu dönemde imparatorluk daha çok kendi eski eyaletleriyle mücadele etmiştir (Sezer, 2006: 157-158). Dolayısıyla Osmanlı Devlet'i, Batılılaştırması gereken kurumunun yalnızca askeriye olmadığını anlamıştır. Çünkü ortadaki başarısızlık ve geri kalmışlık artık çok nedenli bir hal almıştır. O sebeple devletteki Batılılaşma çalışmalarının boyutları derinleştirilmiş; hukuk, siyaset, eğitim, teknoloji gibi alanlarda da Batıdan birçok örnek hızlıca alınıp hayata geçirilmek istenmiştir.

Bunlar arasındaki büyük başlangıçlardan biri Tanzimat'tır. "Tanzimat döneminde öne çıkan en belirgin değişiklikler devlet yönetimi ve bürokrasi alanında gerçekleşmiştir." (Kaçmazoğlu, 2001: 95) Tanzimat'la başlayan düzenlemeler yine Batı istikametine göredir. Ardından gelen Meşrutiyet dönemleri de benzer anlam ve içeriktedir. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzı okullar açılmış, eşitlikçi söylemlerde bulunulmuş, halkın kendi arasında ve devletle olan ilişkilerindeki hukukuna yenilikler getirilmiştir.

Öte yandan imparatorluk, Batı'nın başardığı ve dünyaya hükmetme cesaretini aldığı sanayileşmeyi de yakalamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti sanayileşememiştir. Bunun nedenleri arasında İhsanoğlu (1998: 21) yeterli sermayeyi bulamama ve Batılıların Osmanlı politikalarına ters düşen yatırımlarını gösterirken; Yasa (1970: 90), imparatorluğun emperyalist etki altına alınan ekonomisinden (çünkü kendisi emperyalist bir güç olamamıştır) bahsetmekte ve sanayileşememeye bağlı olarak burjuva ve proleter sınıfların doğmamış olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti, sanayileşmede yenilgiye uğradığı gibi giriştiği hukuki, siyasi ve toplumsal düzenlemelerde de aradığını bulamamıştır. Bu konularda atılan adımlar, devletin yaşadığı güç erozyonunu durduramamıştır. İmparatorluğun Batılılaşma çabalarındaki başarısızlığının görece en önemli nedenleri, söz konusu girişimlerin hazmedilmesi gereken bir süreç, toplumsal dolguya ihtiyaç duyan bir oluşum ya da mevcut yapıya hitap edip etmediğinin gözetilmemesidir. İmparatorluk, Batılılaşmayı (özellikle başlangıçta) salt "devlet işi" olarak görmüş gibidir. "İmparatorlukta kurulan yeni endüstrilere daima devlet öncülük etmiştir." (Özcan, 2016: 57) Osmanlı İmparatorluğu aslında bunda haksız değildir. Çünkü var olan kritik mesele ilkin devletin güçlenmesini sağlamak, hatta yıkılmasını önleyebilmektir. Öte yandan Batılılaşma hamlelerinde istenen sonuçların alınamaması devletin toplumla arasındaki ilişki tarzından da etkilenmiştir. Öyle ki "Doğu toplum yapısında halk-devlet ayrımı her zaman var olmuştur. Osmanlı'da da görülen halk-devlet ayrımı, siyaset oluşturmada halkı dışarıda bırakmaktadır. Devlet, herhangi bir sınıfın tahakkümü altında olmadığından tercihlerini de oldukça rahat yapabilmektedir." (Kaçmazoğlu, 2001: 103)

Oysa Batıdaki gelişmeler bunun tersini resmetmektedir. Batı, yaşamış olduğu devrimleri masa başı çalışmalarını andırır şekilde değil, genellikle toplumdan gelen ihtiyaç, talep ve mücadelelerle, toplumun genelince vücuda getirmiştir. Bu radikal ayırmadan kalkıldığında Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşmayı kendiliğinden değil, çağdaşları olan Avrupa devletlerine yenik düşmemek uğruna mecburen yeğlemiştir. Dolayısıyla idealdeki amaçlar ile ortaya çıkan sonuçların birbirinden açık ara uzak düştüğü görülmektedir. İşte sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi böyle bir atmosferde gerçekleşmiştir. Sezer, Eğribel ve Özcan'a (2016: 9) göre de sosyoloji, geliş koşulları ve ülkenin içinde bulunduğu durum itibarıyla Osmanlı Devleti'ne özel bir giriş yapmıştır.

3. SOSYOLOJİNİN OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ

Bir bilim olarak sosyoloji, Fransa özelindeki bunalımlı Batı Avrupa dünyasında doğmuştur. İhtilal sonrası pek çok alanda kaos yaşayan Fransa, bu durumuna bilimsel, pozitivist ve geçerli çareler bulmak için sosyolojiye başvurmuştur. Fransa'da sosyoloji, Auguste Comte ve Emile Durkheim'ın gözünde tıpkı bir doğa bilimi gibi mantıksal, nesnel, pozitivist çalışmalı ve o şekilde çözümler

üretmelidir. Fransız sosyolojisi özellikle klasik döneminde böyle serpilmiştir. Buna göre Avrupa'da "sosyoloji, doğuş koşulları ve düşünsel temelleri itibarıyla üniversiter, akademik bir dilim dalı değildir."(Özcan, 2016: 55) Dolayısıyla sosyoloji, doğduğu toprakların siyasal hareketlerinden tamamen izole görünmemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki entelektüeller ise sosyolojiyi geliştirmekten ziyade daha çok kullanmaya yönelmişlerdir. Üstelik bu kullanım, Fransız düşünürlerin esasında kendi toplumsal realiteleri üzerinden ürettikleri teorik talimatlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu, iki taraf arasındaki önemli farklardan biridir. Ancak Osmanlı Devleti ve düşünürleri, aradaki farklılığı irdelenecek birikime ve vakte sahip değildir. Buna karşın İmparatorluk, Fransa'dan yayılan sosyolojik akım ve gelişmeleri ülkeye sokma konusunda zaman kaybetmemiştir. Öyle ki "yeryüzündeki en eski sosyoloji enstitülerinden biri Osmanlı'da kurulmuştur."(Sezer, Eğribel, Özcan, 2016: 10)

Sosyolojinin Osmanlı Devleti'ne ilk girişi Comte'un 1853'te Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupla olmuştur (Özcan, 2016: 60). Fakat sosyolojinin imparatorlukta esas gelişimi çeşitli düşünsel ve siyasal oluşumların, isimlerin daha sonraki çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Bunlar arasında genel olarak Jön Türkler ve sonradan İttihat ve Terakki mensupları ile Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin başı çekmektedir. Bu grupların ortak meselesi diğer Osmanlı yazarçizerlerin ve siyasetçilerininkinden ayrı değildir. Bilhassa "Jön Türklerin ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın yürüttüğü siyasetin en belirgin hedefi hürriyet, demokrasi vb kavramların içerdiği yapıları ivedilikle gerçekleştirmek değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını durdurma"dır."(Kaçmazoğlu, 2001: 131) Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyolojiyi ilk yeşertmeye çalışanların hedefi açıkça siyasaldır. Böyle bakıldığında Batı sosyolojisinin ilk örneklerini verenler (aralarında siyasal yüzler olmakla birlikte) genelde bilim insanları iken Osmanlı Devleti'ndekilerse çoğunlukla siyasal kimliklerdir. Fakat hem Batıdaki hem de Osmanlı Devleti'ndeki düşünürler, temel aldıkları paradigma noktasında birleşmişlerdir: Pozitivizm.

Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji yapanların neredeyse tamamı devletin Batılı anlamda yeniden düzenlenmesinden, dahası adeta baştan yaratılmasından yanadır. Ancak devletin dönüşümü için Batıdaki her fikre ya da akıma aynı sıcaklıkta bakılmamıştır. Örneğin toplumu sarsabileceği ön görülen sosyalizm, komünizm, anarşizm ya da feminizm bunların başındadır (Toprak, 2013: 25). Öyleyse yönetim, siyaset, sanayi, eğitim, toplumsal yapı gibi pek çok kulvara dair yeniliklerin yolları, yöntemleri ve sistemi Batı sosyolojisinin diğer söylemlerinde aranmalıdır. Böyle hareket edildiğinde devlet, yıkılma riski taşımadan güçlendirilmelidir. Eş anlamlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda "sosyolojiden beklenen, sorunlara radikal çözüm yolları önermek değil, 'düzen içinde ilerleme' ilkesi çerçevesinde 'düzen içerisinde çözüm yolları göstermek'tir."(Kaçmazoğlu, 2002: 29)

Osmanlı Devleti'ni düzen içerisinde ilerleterek yenilemek, Batı sosyolojisindeki Durkheim ekolüyle örtüşmektedir. İşlev, toplumsal yapı ve düzen parolalarıyla genişleyen Durkheim sosyolojisi, içerdiği birçok unsurla o günkü Osmanlı toplum yapısına müsait görünmektedir. Çünkü "dini toplumsal bir kurum olarak gören, milliyetçiliği benimseyen, düzen içerisinde ilerlemeden yana olan ve hepsinden önemlisi bireye göre toplumu öne çıkaran bu sosyoloji anlayışı... Osmanlı'nın koşullarına birçok sosyoloji ekolünden çok daha uygun haldedir."(Kaçmazoğlu, 2010: 79) Bu yüzden Osmanlı Devleti'ndeki sosyolojinin en bildik ismi olan Ziya Gökalp'in çalışmalarına Durkheim sosyolojisinin damga vurduğu görülmektedir.

4. ZİYA GÖKALP VE PRENS SABAHATTİN

Ziya Gökalp (1876-1924), Osmanlı Devleti'ndeki sosyolojinin en güçlü temsilcilerindendir. Ancak Gökalp, bu dönemki sosyoloji camiasının tek kişisi değildir. Gökalp'in yanı sıra Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Ahmed Şuayb ve Prens Sabahattin de Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji

literatürüne katkı sağlamış isimlerdendir. Bu sebeple Gökalp'e gelmeden önce özellikle Prens Sabahattin'in sosyolojisine bakmak gerekir.

4.1. Prens Sabahattin

Ziya Gökalp gibi Prens Sabahattin (1877-1948) de siyasetle ilgilenmiştir. İttihat ve Terakki'ye karşı ilk muhalif parti sayılan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurucularından biri Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin'in sosyoloji anlayışı yine Fransa'da gelişen Le Play sosyolojisini takip etmiştir. Böyle bakıldığında Prens Sabahattin'in siyaseti ve sosyolojisi Ziya Gökalp'inkinin aksinedir.

Öte yandan Sabahattin Bey, yeni ve güçlü bir devlet düzeni arayışındadır. Ama bu düzen, Gökalp'in arka çıktığı gibi merkezi bir devlet sistemi ve toplumcu bir yapı değildir. Prens Sabahattin adem-i merkeziyetçilikten, yerel yönetimlerden yanadır. "Adem-i merkeziyet tarzı yönetimde halkın kendi kendini yönetmesi esastır."(Özbey, 2015: 45) Bunun tersini yansıtan merkezi yönetim ise merkeze katı bir biçimde bağlı olmak, özel girişimlerin ve özgün yönetimlerin önünü kapamak demektir. Prens'in gözünde Osmanlı Devleti, merkezi bir imparatorluk olarak ağır bir biçimde ve eski memur zihniyetiyle işleyen, bu yüzden gittikçe zayıflayarak güçsüzleşen bir bünyeye sahiptir. Bu merkezi devlet biçiminin yansımaları toplumda da kendini göstermektedir.

Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunda devlet toplumdan, toplum da bireyden önce gelmektedir. Prens için imparatorluğun içine düştüğü olumsuz vaziyetin sebepleri buradan temellenmektedir. Dolayısıyla en büyük sorunların görüldüğü iki alanda; devletin yönetim tarzında ve toplumun yapısında (insan eğitiminde ve ilişkilerinde) değişikliğe gidilmelidir. Farklı cümlelerle "Prens'e göre Osmanlı'nın eğitim ve yönetim gibi iki temel sorunu bulunmaktadır. Osmanlı'nın yönetim sorununun çözümü, ülke yönetiminin merkezi yapıdan adem-i merkezi yapıya doğru değiştirilmesi anlamına gelmektedir... Eğitim anlayışını da değiştirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, yurttaşlarını, Anglosakson eğitim yöntemleri doğrultusunda yetiştirdiğinde giderilemeyecek sorun yoktur."(Kaçmazoğlu, 2010: 227)

Prens Sabahattin'in bu görüşleri, Batının üstünlüğünü kabul etme ya da devletin Batılılaşması gerektiği gibi noktalarda öteki isimlerin düşünceleriyle uyum içindedir. Ancak Prens'in fikirleri diğer düşünür ve siyasetçilerle karşılaştırıldığında daha silik görünmektedir. Çünkü Prens Sabahattin ve temsil ettiği sosyoloji, imparatorluğun içinde bulunduğu dönemin şartları ve yapısı ile birlikte değerlendirildiğinde yeterince yayılıp yerleşecek kadar taraftar bulamamıştır. Bunun görece en önemli arka planı ise adem-i merkeziyetçilik görüşünün, imparatorluğun çöküşünü hızlandırıcı bir özerklik olarak algılanmasıdır."(Akt; Kaçmazoğlu, 2002: 39-40) Dolayısıyla Prens Sabahattin Osmanlı sosyolojisinde Ziya Gökalp'e rakipmiş gibi görünse de onun gerisinde kalmıştır.

4.2. Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu döneminin sosyolojisinde çok ciddi izlere sahiptir. Gökalp ve takipçileri, aynı zamanda Durkheim sosyolojisinin Osmanlı Devleti'ndeki ilk versiyonunu örneklemektedir. Kimileri, Gökalp'in Türk sosyolojisindeki yerinin Durkheim'ın Fransız sosyolojisindeki yerinden daha ileride olduğunu iddia etmektedir. Bu görüşe göre Gökalp'in Durkheim sosyolojisiyle tanıştığı vakitte Durkheim ve sosyoloji bilimi Fransa'da bile henüz tam olarak yerleşik değildir. Buna rağmen Gökalp, Fransız sosyolojisini yakından inceleyip tahlil ederek bunu Osmanlı Devleti'ne ve toplum yapısına uyarlamada büyük başarı göstermiştir. Gökalp'in başarısı Durkheim'dan alınabilecek birçok kavram arasından özellikle "dayanışma ve kolektif bilinç"i seçmesiyle de ilgilidir. Çünkü bu iki kavram hem Osmanlı toplum yapısına uygunluk göstermiş hem de Gökalp'in sosyolojik iddialarına güç eklemiştir (Sağlam, 2008: 215; Özbey, 2015: 29).

Genel düşünce ve yazını açısından "Gökalp'in üç kutsallık alanı bulunmaktadır: Bunlar ulus ülküsü (milliyetçilik), devlet ülküsü (Batıcılık) ve inandığı ülküsüdür (İslamcılık)."(Kaçmazoğlu, 2010: 100)

Dolayısıyla Gökalp, imparatorluğu güçlendirme ve Batılılaştırma çalışmalarında devlet ve İslamiyet unsurlarını es geçmemiştir. Bununla beraber Gökalp'in tüm siyaset ve sosyoloji çalışmalarını bölüştürdüğü en büyük paydalar Batıcılık ve milliyetçiliktir. Gerek dönemin genel koşulları gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun özel pozisyonu hesaba katıldığında Gökalp'in Batıcılığa ve milliyetçiliğe büyük vurgu yapması haklı görünmektedir. Çünkü milliyetçilik hem Batı'dan gelen mevcut güncel akımlara değinmekte hem de Osmanlı Devleti'nin bu anlamda yaşadığı iç sorunları toparlamaya yarayacak bir kimlik kalıbına benzemektedir.”(Kaçmazoğlu, 2010: 84, 85-86)

Gökalp sosyolojisinde önemli yer tutan başka bir konu hars (kültür) ve uygarlık (medeniyet) ayrımıyla ilgilidir. “Gökalp'e göre, insan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar kültür kurumlarıdır.”(Özbey, 2015: 31) Medeniyet ise kültüre göre çok daha geniş ve uluslararasıdır. Bununla birlikte Gökalp, Osmanlı Devleti'nin Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmesi gerektiğini savunmaktadır. İmparatorluk bunu yaparken önce kültür ve medeniyet olgularını ayrı ayrı tanıyıp tahlil etmeli, sonra ikisini mukayese ederek aradaki farklılıkları görüp gerekli bağlantıları kurmalıdır. Gökalp'e göre bunun bilimsel kılavuzluğunu sosyoloji yapacaktır. Çünkü sosyoloji öncelikle kültürü ve uygarlığı tanımlamaktadır. Ardından hangisinin neye veya kime göre ayarlanacağını ya da değiştirileceğini çeşitli önermelerle ortaya koymaktadır. Bu açıdan sosyoloji yereli de evrenseli de içermekte ve birleştirmektedir. Gökalp'e göre sosyolojinin en temel işlevlerinden biri işte buradan gelmektedir. Dolayısıyla Gökalp'te “sosyoloji, bireylere mensup oldukları toplum zümreleri tarafından telkin edilen idrak ve hareket tarzlarını öğreten bir bilimdir. Bu idrak ve anelerin toplamı ise medeniyettir... Anelerin yanında her milletin kendine özgü bir toplumsal vicdanı vardır ki buna da örf denir. Böylece Gökalp... iki tema ve kilit kavram elde etmiştir: Örf ve anane. Yani anane uluslararası, örf ulusaldır. Bu da Gökalp'in iki farklı sosyoloji anlayışına sahip olduğunu göstermektedir: Karşılaştırmalı ve milli sosyoloji.”(Kaçmazoğlu, 2002: 13)

Gökalp'in yaptığı karşılaştırmalı ve milli sosyoloji, kültür medeniyet ayrımını sosyolojinin gözünden açıklamaya çalışmaktadır. Gökalp, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısına ve kültürüne odaklanırken bunu Batı medeniyetiyle karşılaştırmaktadır. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu Batı'dan kültürel açıdan farklı iken uygarlık bakımından da bir o kadar uzaktadır. Aslında Gökalp'in sorun edindiği esas şey Osmanlı Devleti'nin veya Türklerin kültürü değildir. Kaldı ki kültür özünde zaten değişmezdir. Oysa uygarlık değişebilir ve evrenselidir. Çünkü “uygarlık teknik bilgi ve ilerlemelerin toplamıdır ve uluslararası bir nitelik taşımaktadır... Ulusların kimliklerini zedelemekten çeşitli yollarla bir toplumdan öbür topluma geçilebilmektedir.”(Sezer, 2006: 132) Buna dayanarak uygarlık, değiştirilmesi gerektiğinde değiştirilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu da içinde bulunduğu başarısız ve eksik Doğu uygarlığından ayrılarak kendini Batı uygarlığına adapte etmelidir. Batının yönetim tarzını, devlet kurumsallaşmasını, laikliğini, bilim ve sanayisini kendine nakletmelidir. Zaten Gökalp, imparatorluğun bu konudaki toplumsal potansiyeline güvenmektedir. Ona göre “Türklerin yeni çevre ve uygarlıkları benimseme yatkınlıkları tarih boyunca kanıtlanmıştır... Anadolu'nun Türkleşmesi olayında... kimliğimizi değiştirmeksizin yurdumuzu; Osmanlı'nın Batıcılığa olayında ise bu kez yurdumuzu değiştirmeden kimliğimizi değiştirmek girişimi bulunmaktadır.”(Sezer, 2006: 152, 130)

Gökalp'in siyaset ve sosyoloji içerikli genel düşünceleri kültür/medeniyet ayrımı ile Batıcılık/milliyetçilik argümanları çerçevesinde böyle özetlenebilir. Gökalp'in siyasi kimliğinin, gerek sosyoloji anlayışına gerekse sosyoloji çalışmalarının nüfuzlu olmasına etki ettiğini de eklemek gerekir. Bu bakımlardan Gökalp'in ve onunla beraber çalışan isimlerin Türkiye'ye önemli sosyolojik miraslar bıraktığı bir gerçektir.

5. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyolojiyi anlayabilmek için onu öncelikle Batı sosyolojisiyle karşılaştırmak gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin sosyolojisi neredeyse tamamen Batı esinli, örnekli ve takiplidir. Dönemin sosyoloji çalışmaları, kitapları ve kuramları çok büyük oranda Batıdan tercüme edilmiştir. Zaten Osmanlı Devleti'nde sosyolojiyle ilgilenenlerin hemen hepsi; Ziya Gökalp, Prens Sabahattin ya da organizmacı, evrimci veya pozitivist diğer isimler bunu açıkça göstermektedir. Bu durum Osmanlı sosyolojisinin özgünlüğünü ve bilimselliğini savunmasız bırakmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin tarihsel birikimi, kültürü ve toplumsal yapısı ile Batıdaki birbirinden tamamen farklıdır. Ancak (pozitivist anlayışın da etkisiyle) bu sosyolojik farklılık yine bizzat sosyoloji yapanlarca ihmal edilmiş, daha doğrusu ihmal edilmek durumunda kalmıştır.

Bunun temel sebebi devlette zaruri olarak görülen Batılılaşma çalışmalarıdır. Batılılaşma, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu tarihsel, siyasal, askeri, hukuki ve toplumsal açılardan kendine çeken kuvvetli bir miktattır. O yüzden Osmanlı Devleti'nin sosyoloji çalışmaları da Batılılaşmadan yana olmuştur. Böyle alındığında Osmanlı döneminde gelişen sosyoloji, tarihin ve siyasetin açıkça yönlendirdiği örneklerin başında bulunur. Diğer söyleyişle sosyolojinin, Osmanlı İmparatorluğu'na siyasal ve ideolojik amaçlarla giriş yaptığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki sosyolojinin bu niteliği, sosyolojiyle ilgilenen düşünürlerin kimlikleri nedeniyle daha da pekişmiştir. Çünkü o dönemde sosyolojiye eğilenlerin hemen hepsi aynı zamanda siyasetçi veya en azından siyasal yönü kuvvetli kişilerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yürütülen sosyoloji gerek konusu ve ilgi alanları gerek sosyolojiyle uğraşanların kimlikleri itibarıyla tarihsel sosyolojinin ya da siyaset sosyolojisinin içeriğiyle doğrudan örtüşmektedir.

Bütün bunların sosyoloji bilimi açısından görece en önemli sonuçları, Osmanlı dönemindeki sosyolojinin kendi karakterini Türkiye sosyolojisine de aktarmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyoloji hem Batı alışkanlığını hem de literatürdeki yerli-yabancı asimetrisini Modern Türkiye'nin sosyolojisine de(k) taşımıştır. Benzer biçimde sosyoloji, iki devlet açısından birbirine paralel siyasal misyonlar sırtlamıştır. Önceleri Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan sosyoloji daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmaya çalışmıştır. Sonuçta Kongar'ın (2004: 16) yorumladığı üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin tıpkı kendisi gibi sosyolojisi de (özellikle kurumsallaşma yıllarında) Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma miras ile Batı uygarlığının bir bileşimi olarak yol almıştır.

KAYNAKÇA

Demir, Remzi. (2010) Osmanlılar Dönemi Türk Düşüncesine Genel Bir Bakış, (Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji/Editör: Yavuz Unat), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. (1998) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, Sayı: 2: s. 1-22.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. (2001) Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. (2002) Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar (2. Baskı), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. (2010) Türk Sosyoloji Tarihi II, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kongar, Emre. (2004) 21. Yüzyılda Türkiye (35. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Metin, Cemal. (2010) "Yakın Dönemde Osmanlı'da Kültür Değişmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1: s. 37-50.

Özcan, Ufuk. (2016) XIX. Yüzyılda Türkiye'deki Ön-Sosyoloji ve Başlıca Temalar, (Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl/Editörler: Ertan Eğribel, H. Bayram Kaçmazoğlu, Sezgin Kızılcelik), İstanbul: Doğu Kitabevi.

Özbey, Kerem. (2015) Türkiye’de Sosyolojinin Tarihsel ve Kurumsal Kökenleri: Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, (Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yıllık Serüveni/Editör: Hale Okçay), İzmir: Duvar Yayınları.

Sağlam, Serdar. (2010) Ziya Gökalp, (Türkiye’de Sosyoloji I/Derleyen: Çağatay Özdemir), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Sezer, Baykan. (2006) Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Sezer, Baykan, Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk. (2016) Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü, Yarını, (Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl/Editörler: Ertan Eğribel, H. Bayram Kaçmazoğlu, Sezgin Kızılçelik), İstanbul: Doğu Kitabevi.

Taner, Timur. (2001) Osmanlı Toplumsal Düzeni (4. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak, Zafer. (2013) “Psikolojiden Sosyolojiye Türkiye’de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu”, *Toplumsal Tarih*, Ekim, s.22-32.

Yasa, İbrahim. (1970) Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.